

AVRUPA BİRLİĞİ DOĞU'YA NE ANLATIR?

Selim Vatandaş

INSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Vatandaş, Selim, “Avrupa Birliği Doğu'ya ne anlatır?”, İNSAMER, 02.01.2019.

 Analiz

İnsanlar niçin bir arada yaşarlar? Bu sorunun çeşitli cevapları olmakla birlikte verilen cevaplarda ön plana çıkan iki anahtar kelime olduğunu gözlemlemekteyiz: Güvenlik ve huzur ihtiyacı. Tarih öncesi dönemlerde insanın huzura olan zaruretine ilişkin kuvvetli kanıtlar olmasa da güvenlik ihtiyacına ilişkin güçlü deliller bulunmaktadır. Bireyin güvenliğinin tesis edilmesi ve bu durumun sürdürülebilir kılınabilmesi için temel zemin ise “bir aradalık”tır. Devlet ve devletüstü varlıkları inşa eden, güvenlik ve huzur ihtiyacını “ben”leri ve “başka”ları da kapsayacak bir biçimde gerekçelendiren bir biraradalıktır bu. Günümüzde uluslararası sistem -gerçekçilik diliyle- birbirine benzeyen aktörlerin güvenlik kaygısıyla bir araya gelişini “ittifak” olarak isimlendirmektedir. İttifaklar aktörler için; sistemde

gücü dengeleme, iktisadi akışı kolaylaştırma ve aktörlerin kimliklerini pekiştirebilmesini mümkün kılmaya çalışan “lig ve statü” beyanlarıdır.

Fransız Devrimi'nin getirdiği uluslaşma akımıyla birlikte imparatorluklar parçalanma sürecine girmiş, 20. yüzyılın ilk yarısı ulus devletlerin güç ve çıkar ilişkileri merkezli kanlı mücadelelerine şahit olmuştur. Ancak insanlığın güvenlik ihtiyacını sürdürülebilir kılmak için tesis edilen ittifaklar, savaşların kazananı olabilmek için gerçekleştirilen iş birlikleri olarak araçsallaştırılmıştır. 19. yüzyıl kıta Avrupası felsefesinin aklın üstünlüğüne tutkusu ve Batı'da fetişleştirilen bir ulus inşası, insanlığı ağır geçen bir “aşırılıklar çağı”na şahit kılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın dünya çapında yol açtığı yıkım ve kara bir hafızanın ardından aktörler yeni

INSAMER
IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

ittifaklar için bir araya gelmiştir. 1945 sonrası yeni düzende; Atlantik kanadı NATO, Avrupa Konseyi ve NAFTA iş birliğinde buluşmuş; Sosyalist blok Varşova Paktı; kıta Avrupası coğrafyası ise iki dünya bloğu arasında sıkışmış bir Avrupa Topluluğu üzerinden vücut bulan bir bütünleşme yoluna gitmiştir. Avrupa Topluluğu, ulus devlet paradigmasının katı bir okuması olmaktan ziyade egemenliklerin belirli noktalarda devredildiği, iş birliğine dayalı kendine münhasır bir modeli inşa etmeye başlamış; Avrupa içinde emek, ürün, hizmet ve sermayenin dolaşımını mümkün kılmak için olanaklarını aramıştır. Bugün gelinen noktada da söz konusu ittifak modelleri arasında Avrupa bütünleşmesinin diğer ittifak modellerine nazaran kayda değer bir yol kat ettiğini ifade etmek mümkündür. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile ilk adımını atan Avrupa bütünleşmesi, tarihsel süreçte çeşitli sınavlar vermiş, birlik içindeki her bir kriz ekseriyetle yapısal reformlarla daha çok derinleşilerek (EU Deepening) atlatılmıştır.

Yakın gelecekte küreselleşme ya da yerleşmenin değil, küresel düzende bölgesel bütünleşmenin hâkim olacağını altını çizmek zorundayız.

Bugün Avrupa Birliği (AB), giderek bölgeselleşen uluslararası topluma, kendi sınırları içinde siyasi, ekonomik ve kültürel bir bütünleşme modeli olarak çok boyutlu iş birliklerinin aktörler için pozitif sonuçlar getirdiğine ilişkin bir hikâye sunmaktadır. Avrupa'nın kendi içinde bir birlik olma fikri bize ekonomik, kültürel ya da siyasi olarak; tarihsel ve coğrafi yakınlığa sahip aktörlerin kısıtlı imkânlarla da olsa ortak bir zeminde buluşabilmesinin mümkün kılınabildiğini göstermektedir. ABD'nin "süper güç" olma vasfını giderek yitirmesi ve yeni küresel blokların ortaya çıkışı, uluslararası sistemde yeni bölgeselleşmeleri de ortaya çıkarmıştır.

Buradan hareketle yakın gelecekte küreselleşme ya da yerleşmenin değil, küresel düzende bölgesel bütünleşmenin hâkim olacağını altını çizmek zorundayız. Küresel düzenin yakın gelecekte devletler arasında bölgeselleşme eğilimlerine, yani belirli bir amaçla bir ya da birden çok devletin öncülüğünde aynı zeminde buluşabilecek aktörlerin oluşturduğu uluslararası hiyerarşilerin hâkimiyetine şahit olacağını söylemek mümkündür.

İslam dünyası nerede?

İmparatorluklar çağında geniş coğrafyalara hükmeden, tarihsel bir hafızaya sahip İslam medeniyetinden; imparatorlukların çözüldüğü, Avrupa kolonyalizminin yayıldığı ve ulusun devlet inşasında yeni bir birim olduğu son üç yüz yıllık düzende, artık dinamikler başkalaşmış durumda. Günümüzde uluslararası akış, Avrupa modernizmini aşmanın sancılarını çekmekte; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi idealler, popülizm ve güvenlik doktrinleri ile mücadele içinde ağır imtihanlar vermekte. 1980'ler sonrası "tek dünya" ütopyası ile yola çıkılan yeni düzende küresel bir bütünlük inşa edilemedi. Tahayyülün merkezindeki ABD ise geçen her on yılda gücünü giderek kaybettiğinin ve çok kutuplu bir dünyaya evrildiğimizin farkında. Güç, etkenlerden "edilgen"lere, öznelere "nesne"lere yeniden dağılmakta. Bölgesel güçlerin hâkim olmasının beklendiği yeni düzende, İslam coğrafyası ise henüz bir "bütünlüğü" inşa edebilmiş değil. İslam İşbirliği Teşkilatı ve Arap Birliği gibi oluşumlar, üye devletlerin öznel çıkarları nedeniyle etkin bir kurumsallaşmayı henüz başaramadı. Arap-İsrail savaşlarında OAPEC üyesi Arap ülkelerinin petrol ihracına ilişkin yaptırımını ise "Doğu" için hasretle hatırlanan bütüncül bir tutum örneği olarak tarihteki biricik yerini koruyor.

2011 yılında Tunus'un "ateşini yakmasıyla" başlayan Arap isyanları, "İslam coğrafyasında yeni bir çağa mı geçiliyor?" sorularını beraberinde getirmişti. Domino etkisi ile birbiri ardına gelen halk isyanları Tunus, Cezayir, Lübnan, Ürdün, Fas, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Irak, Libya ve Kuveyt'i derinden sarsmıştı. İsyancuların ilk döneminden itibaren İslam coğrafyasında önemli bir yeri olan Türkiye'nin özgürlük talep eden halkların yanında olan tutumu kayda değerdi. Fakat gelinen noktada beklenen gerçekleşmedi; isyanlar Tunus dışında akamete uğradı. Yemen, Libya ve Suriye'de ise parçalanmış iktidarların mücadeleleri nedeniyle iç savaşlar çıktı. Mısır'da otoriter Mübarek rejimi devrildi, ancak demokratik bir seçimle yönetime gelen Mursi iktidarı da askerî darbe nedeniyle sürdürülemedi.

Arap isyanlarının "ilk dalga"sında otoriter iktidarlar karşısında özgürlük talep eden Arap halk hareketlerinin Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da büyük bir tahribat bıraktığını görmekteyiz. Bu dönemde Batı, bölgesel ittifaklarını yeniden inşa ederken Arap coğrafyasının ulus altı parçalanmalara uğraması -eğer bir öz eleştiri olarak okuyabilecekseniz- İslam coğrafyası için ağır bir deneyim olmuştur.

Nitekim 21. yüzyılın yeni dinamiklere gebe olduğu açıktır. Özellikle son yedi yıllık dönemde Mezopotamya ve Osmanlı Afrikası olarak da anılan kadim coğrafyanın yeniden şekillenmesinin sancılılarına şahit olmaktadır. Toplumsal dönüşümlerin anlık kırılmalardan ziyade yıllar alan uzun dönemli dalgalarla gerçekleştiği tarihsel olarak da bilinen bir gerçektir. Bu metinde 2011 yılında başlayan halk hareketlerinin Arap isyanlarının "ilk dalgası" olarak ifade edilmesinin nedeni de budur. Nitekim Arap halk hareketlerinin otuz ila elli yıllık bir süreci kapsayacağını ifade eden geniş bir literatür de bulunmaktadır. Şunu

biliyoruz ki, toplumun benimsemediği hiçbir katı yasa sürdürülemiyor.

Yeni düzeni Doğu'daki ateşin içinden kimler, nasıl inşa edecek? Söz konusu coğrafya özneliğini hangi nesli ile keşfedecek? Bölgedeki alt ve orta sınıfların destek noktası ne olacak? Bunlar elbet tartışma konusu ve dünden bugüne cevaplanabilir sorular değil fakat yıkımdan sonraki inşanın "bugünün dünyası"nın idrak edebilmesi son derece zor olan soğuk savaş gençliği ile gerçekleşmeyeceğini ifade etmemiz gerekiyor.

Bugün Müslüman ülkeler petrol, doğalgaz, maden ve orman ürünleri dâhil dünyanın doğal kaynaklarının önemli bir kısmına sahip. Ne var ki Avrupa, Japonya ve ABD'den daha genç bir nüfusu olan bu ülkelerin dünya iktisadi hasılasına katkısı son derece küçük. Dünya nüfusunun %20'sini oluşturan Müslümanlar, küresel ekonomik hacmin sadece %5'ini yönetmekte. İslam coğrafyasında 5000 dolar olan kişi başına düşen yıllık gelir, 13.000 dolar olan dünya ortalamasının üçte biri kadar. Sosyal adaletin sağlanması için zekât gibi mühim bir dinamiğe sahip İslam ülkeleri arasında en zengin ve en fakir kesimlerin gelir farklılığı "uçurum" olarak nitelenebilecek boyutlarda. İslam ülkelerinin kendi içindeki gelir paylaşımı yatay değil olabildiğine dikey yönlü seyretmekte. Sadece birkaç İslam ülkesi sürdürülebilir bir kalkınma modelini inşa edebilmiş durumda.

AB deneyimi ne sunuyor?

Uluslararası sistemde AB'nin bölgesel bir entegrasyon örneği olarak dikkate değer bir model ortaya koyduğunu söylemek mümkün. Söz konusu model Avrupa'da siyasi ve iktisadi temellerle yukarıdan aşağıya inşa edilmiş bir yapı. Dolayısıyla AB'nin toplumsal zemindeki meşruiyetine ilişkin sınamaları hâlâ devam etmekte. Bunun

yanında Birlik; göç, ekonomik krizler, Rusya'nın meydan okumaları, etkinsizlik ve yetersizlik, bütünleşememe gibi sorunsallarla da mücadele etmekte. Nitekim Birleşik Krallık'ın Birlik'ten ayrılma kararı da "bölgesel iş birlikleri parçalanmaya mı gidiyor" sorusunu akıllara getirmekte. Fakat bu değerlendirmenin bir yanlıgı olma ihtimali

**Tarihsel gerçeklik
ittifakları gösterirken;
"Avrupa Batısı"
farkında olmaksızın
Doğu'ya şunu söylüyor:
"Bir araya gelmeden
feraha yaklaşmak
mümkün değil."**

"Brexit" AB'nin olduğu kadar Birleşik Krallık'ın da bir sınavı. Sistemin, yerelleşmeden ziyade sistemdeki kutupların ve bölgeselleşmelerin, tabiri caizse "safları sıklaştırdığı" bir sürece girdiği görülmekte. AB'nin parçalanma senaryolarına ilişkin Birlik de endişeli, fakat söz konusu iddialara dair Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker'in "Avrupa bütünleşmesine neyin alternatif olduğunu görmek için bir savaş mezarlığını ziyaret etmeniz yeterli." ifadesinin altını çizmekte fayda var.

Bu yönüyle; "AB Doğu için bir örnek olabilir mi" sorusuna "evet" cevabını vermek pek de mümkün değil. Buna en temel gerekçe, merkez birim olan "devlet" in Doğu'daki tahayyülüne ve onun yeniden üretilmesine ilişkin tarihsel ve kültürel farklılık. Bu farklılık mukayesenin imkanlarını daraltırken AB'nin bölgesel politikaları inşası ve kurumsallaşma

süreci bir deneyim olarak karşımızda durmakta. Arap isyanlarıyla görüldü ki, kırılma zeminden başlamakta. Çok kutuplu bir düzene evrilen dünyada belirli devletler bölgeselleşme yoluna giderken, özellikle Arap Müslümanların hâkim olduğu coğrafyalar ulus altı parçalanma sürecinde. Söz konusu "parçalılık" aşağıdan yukarıya yeni ve başka bir bütünlüğü inşa edecek iradeyi en azından uzun vadede ortaya koymak zorunda. Burada elbet AB gibi bir bütünleşme ihtimalinden söz etmiyoruz. Fakat Doğu için bölgeselleşme kanalının ekonomik bütünleşmelerden ziyade toplumsal dinamiklerle açılacağını muhtemel bulduğumuzu da ifade etmemiz gerekiyor. Bu noktada bölgenin halkları arasındaki iletişim ve ulaşım olanaklarının derinleştirilmeye çalışılması önemli bir adım olacaktır.

Yeni yüzyıl, geçmiş yüzyılın ideolojilerini savuran bir dönüşümle başladı. Sıkça dile getirildiği üzere paradigma yeniden şekillenmekte. Bu dönüşümde benzerlikler birbirine tutunmak zorunda. Fakat Riad Domazeti'nin altını çizdiği üzere "şampiyonların liginde 1.8 milyarlık Müslüman coğrafyanın henüz 'bütüncül' bir temsili yok." Bu yeni düzende en azından genişletilmiş bir Ortadoğu coğrafyası için ifade edecek olursak Türkiye, Mısır ve İran kilit bir role sahip. Bu kırılmada etkin bir şekilde rol almak isteyen Türkiye'nin ise öncelikle güvenlik endişelerini ve ekonomik sancılarını aşması gerekiyor. Tarihsel gerçeklik ittifakları gösterirken; "Avrupa Batısı" farkında olmaksızın Doğu'ya şunu söylüyor: "Bir araya gelmeden feraha yaklaşmak mümkün değil."

Kaynakça

- ¹ Bokhari, Kamran. “The EU Model and Muslim World”, Geopolitical Futures. 27 Temmuz 2016.
- ² Fromm, Eric. Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud. (New York: Continuum International Publ.: 2009):1-151.
- ³ Kalın, İbrahim. “The Muslim world must wake up from its slumber”, Daily Sabah. 13 Ekim 2017.
- ⁴ Kirchner, Emil J. “The European Union as a Model for Regional Integration: The Muslim World and Beyond”, Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. Vol. 6, No.1 (2006): 1-11.
- ⁵ “We shouldn’t agree with the populists, but confront them instead”, The Welt. 30 Aralık 2018.